

Narodna identiteta, tradicija in češko vprašanje v globaliziranem svetu

Prof. dr. JAROSLAV HROCH in dr. JAN ZOUHAR
Filozofska fakulteta Masarykove univerze,
Brno, Arne Nováka 1,
Češka Republika

IZVLEČEK

V ekonomskem, političnem, kulturnem in socialnem življenju češke družbe v 19. stoletju so se oblikovale določene konstante, ki še vedno vplivajo na češko nacionalno življenje. T. G. Masaryk je v knjigi Češko vprašanje (1895) zavrnil nacionalni in razredni partikularizem in poudaril legalni in etični univerzalizem: solidarnost ni protislovna z nacionalno emancipacijo; notranja duhovna in moralna veličina lahko češkemu narodu nadomesti njegovo številčno in teritorialno majhnost. J. Neruda, T. G. Masaryk in F. X. Šalda so se trudili razširiti politične, socialne in kulturne horizonte češkega naroda in ustvariti kritični odnos do negativnih fenomenov v njegovem lastnem nacionalnem življenju.

Proces globalizacije svetovnega gospodarstva lahko - poleg njegovih pozitivnih rezultatov - povzroči različne manifestacije nacionalizma kot naravni rezultat teženj h kulturni unifikaciji, porabništvu in kreaciji novih oblik dominacije. Zato je važno, da vlade evroatlantske regije upoštevajo kulturne, zgodovinske in nacionalne specifičnosti držav srednje in vzhodne Evrope.

Vprašanja demokracije ni mogoče dojeti brez poglobljenega razmisleka o tradiciji in nacionalni identiteti. Demokracija temelji na intenzivni komunikaciji, ki ne more obstajati brez notranje povezanosti naroda, ki govori isti jezik. Ob upoštevanju tega bi mnogi ljudje srednje in vzhodne Evrope lahko razumeli tako imenovani "boj proti nacionalizmu" kot zavzemanje za ozki nacionalni in globalno-strateški interes zahodnih držav. Pristop k pozitivni rezešitvi teh problemov je zato ukoreninjen v sposobnosti človeških bitij, da dojamemo stališča članov različnih kultur, narodov in družbenih skupin in da se z njimi združijo.

Ključne besede: globalizacija, globaliziran svet, solidarnost, zdrava pamet, narodna identiteta

ABSTRACT

NATIONAL IDENTITY, TRADITION AND THE CZECH QUESTION IN A GLOBAL WORLD

The economic, cultural and social life of Czech society in the 19th century created specific constants that still influence Czech national life. In his book The Czech Question (1895), T. G. Masaryk rejected national and class-based particularism, and endorsed legal and ethical universalism: solidarity was not in conflict with national emancipation; the internal spiritual and moral greatness of the Czech nation could compensate for its small population and the small size of its territory.

J. Neruda, T. G. Masaryk and F. X. Šalda strove to expand the political, social and cultural horizons of the Czech nation, and to create a critical attitude towards negative phenomena inherent in national life.

In addition to positive effects, the process of globalisation of the world economy may trigger various manifestations of nationalism as the logical consequence of tendencies towards cultural unification, consumption and the creation of new forms of domination. It is therefore important that the governments of the Euro-Atlantic region pay due attention to the cultural, historical and national specificities of central and east European countries.

Issues of democracy cannot be fully understood without an in-depth reflection on tradition and national identity. Democracy is based on intensive communication, which cannot exist without interconnectedness between a nation's people sharing the same language. Taking this into account, many people living in central and east European countries could interpret the "struggle against nationalism" as an endorsement of the narrow and globally strategic interest of western countries. Consequently, the approach to positive solutions to these problems is anchored in the ability of human beings to understand the worldviews of members of different cultures, nations and social groups, and to associate with them.

Key words: globalization, global world, solidarity, common sense, national identity

V pričujočem članku želiva spregovoriti o zgodovinskih in filozofskih razsežnostih vprašanja češke narodne identitete in tradicije v globaliziranem svetu ter izpostaviti nekaj virov teh pojmov sedanjosti in prihodnosti.

Spremenljiv zgodovinski položaj srednje in vzhodne Evrope je pogosto povzročil zatekanje k preteklosti, kar je bilo ponavadi povezano z iskanjem nove narodne identitete. Z metodološkega stališča bi bilo vprašanje narodne identitete zelo zanimivo raziskati s proučevanjem politične, družbene in kulturne tradicije češkega ozemlja v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja. Ta tradicija je bila nekako del družbenokulturnih procesov, ki so privedli do izoblikovanja civilne družbe v srednji in vzhodni Evropi. V gospodarskem, kulturnem in družbenem življenju Češke so se vzpostavile določene stalnice, ki še vedno vplivajo na njeno življenje.

Češko družbo je v 19. stoletju omejevalo njeno prizadevanje za oblikovanje moderne in enotne češke države. Zato je bila občutljiva za kakršenkoli pojav, ki bi utegnil porušiti to proglašeno narodno enotnost. Kljub temu pa je za vrhunec tega procesa v zadnjem desetletju 19. stoletja značilna protislovnost in pluralnost odnosov in pristopov h gibanju narodne in kulturne osamosvojitve. Za češko družbo tega časa je značilno plodno zlitje nasprotujočih si gibanj in ideologij (individualistični aristokratizem in nova solidarnost na socialni podlagi, zavračanje institucionalne religije in "nova religija", družbeni reformizem in družbeni radikalizem, boj za pluralnost in zahteve po narodni enotnosti).

Moderna češka država se je končno oblikovala v obdobju od šestdesetih do devetdesetih let 19. stoletja, vendar pa ji v avstro-ogrskem cesarstvu ni uspelo vzpostaviti politične avtonomije. Kljub temu, da je bil program narodne prebuditve izpolnjen, so se pojavili dvomi o smislu narodnih prizadevanj, kar še posebej odraža članek H. G. Schauerja, *Naše dvě otázky* [Naši dve vprašanji] iz leta 1886. Konec 19. stoletja je bilo zaznamovano s poskusom preoblikovanja češke skupnosti v moderno, samostojno civilno družbo, ki pa je povzročil krizo v tedanji češki politiki. Nove cilje v teh

spremenjenih zgodovinskih razmerah je analiziral T. G. Masaryk v svoji knjigi *Česká otázka* [Češko vprašanje] iz leta 1895, kjer trdi, da narodne identitete ni mogoče zgraditi na površnih posebnostih ali celo sovraštvu do drugih narodov. T. G. Masaryk je zavrnil narodno in razredno ločevanje ter poudaril pomen pravnega in etičnega univerzalizma. Dokazal je, da solidarnost ni protislovje v procesu narodne osamosvojitve. Torej je bil T. G. Masaryk tisti, ki je sprožil proces politične osamosvojitve češkega naroda. To ni bil zgolj preskok od *Kulturnation* do *Staatsnation*, temveč tudi idejno prepričanje, da bo češki narod pred njegovo zunanjo, številčno in ozemeljsko majhnostjo obvarovala njegova duhovna in moralna veličina.

Čeprav ima veliko sedanjih razprav v naši državi drugačen zgodovinski kontekst in terminologijo, se te še vedno sučejo okrog vprašanj, o katerih so prvi spregovorili Masaryk v svoji knjigi *Češko vprašanje* ter F. X. Šalda in Václav Černý. Ta vprašanja so zelo podobna problemom sodobne družbene filozofije in političnega življenja, ki temeljijo na razpravah o osebnem dostojanstvu, človeški solidarnosti in spoštovanju moralnih načel. Masarykova zamisel o tesni povezavi med humanizmom in demokracijo v majhni državi je je bila nadaljevanje stališča znamenitega češkega zgodovinarja Františka Palackega: "Po božji previdnosti se ne more vsak narod pohvaliti s kvantiteto v ekstenzivnem pomenu besede – toda biti ali postati velik s stališča intenzivnosti, je odvisno od odločenosti in moči vseh, ki si ne zatiskajo oči pred svojo človeško usodo."¹

V tem kontekstu lahko vidimo, kaj je bilo značilno za najvidnejše predstavnike čeških intelektualnih krogov, kot so J. Neruda, T. G. Masaryk in F. X. Šalda. Prizadevali so si razširiti politična, družbena in kulturna obzorja češkega naroda in vzpostaviti kritičen odnos do negativnih pojavov v lastnem narodnem življenju.

Na nek način je bil češki narod udeležen v velikem političnem, socialnem in gospodarskem razvoju, do katerega je na češkem ozemlju prišlo v drugi polovici 19. stoletja. Poleg tega je predstavljal tretji največji narod v ogromnem avstro-ogrskem imperiju.² Če se osredotočimo na družbeno gospodarski položaj na Češkem, opazimo, da obstajajo velike razlike v primerjavi z ekonomskimi in družbenokulturnimi dejavniki, ki so na primer vplivali na narodno življenje Srbov, Hrvatov in Bosancev, živečih na jugu Avstro-Ogrske. Dodati moramo, da v zadnji četrtini 19. stoletja češko ljudstvo ni trpelo za tako izraženim kompleksom "malega naroda" kot njegovi potomci danes. Zato je Masaryk *Češko vprašanje* zasnoval kot pregled že doseženega ter ideološko podlago za družbeno modernizacijo in politična prizadevanja tistega časa.³

Zato je potrebno vprašanje tradicije, narodne identitete in pomena evropsko ameriške kulture proučiti v sedanjem in globalnem kontekstu. Zanimivo je, da se z vprašanji identitete in narodne tradicije dandanes ukvarja tudi filozofija velikih narodov. Na primer, v sedanjih družbenih in kulturnih razmerah v Združenih državah Amerike je po našem mnenju vprašanje narodne identitete in pomena evropsko ameriške kulture zelo aktualno. To dokazuje delo Richarda Rortyja, enega od najvidnejših predstavnikov sodobne anglo-ameriške postanalitične filozofije. Rorty poudarja pomen tradicije ter zavedanja politične in kulturne kontinuitete v družbenem življenju severno-atlantske civilizacije. Njegove ideje na to temo se zelo ujemajo z idejo tradicije v sodobni evropski hermenevtiki, še posebej s filozofijo M. Heideggerja, H. H. Gadamerja in J. Habermasa. Rortyja z Gadamerjevo hermenevtiko še posebej povezuje dialoško poj-

¹ F. Palacký, *Spisy drobné I. Spisy a řeči z oboru politiky*. [Krajša dela I. Dela in predavanja na temo politike]. Praga 1898, str. 375.

² Glej J. Střítecký, "The Czech Question a Century Later", *Czech Sociological Review*, vol. 3, št. 1, pomlad 1995, str. 60.

³ Prav tam, str. 60-63.

movanje razumevanja in velika pozornost, ki jo posveča integracijski vlogi medčloveških odnosov. Tako Gadamer kot Rorty poudarjata zgodovinsko vlogo in moralno avtoriteto ustanov, ki naj bi se vzpostavile s postopnim oblikovanjem demokratičnega političnega življenja.

Vendar pa najdemo tudi razlike. Za razliko od R. Rortyja, H. G. Gadamer v življenju zahodne družbe pripisuje velik pomen krščanskemu duhovnemu izročilu.⁴ Medtem ko Rorty pojem tradicije oblikuje skupaj s kritično analizo in temeljito presojo sodobnih razmer v ameriški družbi in njenih obetov za prihodnost. Torej tradicijo pojmuje kot zgodovinsko kontinuiteto z duhovno dediščino tistih zgodovinskih osebnosti političnega in kulturnega življenja Združenih držav Amerike, ki so utelešale ideale demokracije, pravičnosti in enakopravnosti državljanov (še posebej R. W. Emerson, A. Lincoln in M. L. King).⁵

Rorty trdi, da ne moremo ubežati tradiciji, ki ji pripadamo, oziroma, da ne moremo "iz lastne kože".⁶ Dandanes celo ameriški kulturni levici očita, da ji primanjkuje občutka za tradicijo in narodno identiteto.⁷ Richard Rorty se zaveda dejstva, da demokracija sloni na temeljih svobodne in intenzivne komunikacije, vendar pa te komunikacije ni mogoče vzpostaviti brez ustrezne strukture, ki povezuje ljudi, ki govorijo isti jezik in živijo v isti narodni tradiciji. S tega stališča poudarja pomen enega samega jezika, ki združuje, in zavrača večkulturalnost, ki po njegovem mnenju vodi v ustvarjanje novih etničnih in narodnih getov v ZDA.

Če se sedaj vrnemo k problemu sedanje geopolitične usmeritve Češke republike, moramo v luči te analogije upoštevati vprašanje narodne identitete in nevarnost njene izgube. Ta nevarnost ne izvira le iz globalnih problemov, temveč se pojavlja v povezavi z "izgubo javnega prostora v sedanji postmoderni dobi, ko ne moremo več razlikovati med višjim in nižjim, vrednoto in interesom, večnim in minljivim".⁸ Meniva, da ta problem igra pomembno vlogo v specifičnem zgodovinskem položaju v Češki republiki, kjer v političnem življenju na žalost primanjkuje občutka za razumen političen diskurz. Ta diskurz je še posebej v prvi polovici devetdesetih let 20. stoletja zamenjal pseudo religiozen zmagoslaven zanos po zmagi dobrega nad zlom, demokracije nad totalitarizmom, tržnega gospodarstva nad socializmom.

Proces globalizacije svetovnega gospodarstva lahko poleg prednosti prinese tudi različne pojave nacionalizma kot naraven odziv na tokove kulturnega poenotenja, potrošništva in ustvarjanja novih oblik prevlade. Zato morajo vlade evropsko atlantske regije v svoji politiki upoštevati kulturne, zgodovinske in narodne značilnosti držav srednje in vzhodne Evrope. Drugače bi lahko veliko ljudi "boj proti nacionalizmu" razumelo kot enostransko promocijo narodnih in globalno strateških interesov zahodnih držav, torej kot ameriški, britanski, francoski in nemški nacionalizem. Vedeti moramo, da sta še posebej v šestdesetih letih 19. stoletja nemški nacionalizem in ekspanzionizem na Češkem, Moravskem in v Šleziji pogosto pojavljala pod krinko svobodnjaških idej, svobodnega trga in civilne družbe. Češko ljudstvo je bilo germanizirano pod močnim

⁴ H. G. Gadamer, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Druga izdaja. J.C.B. Mohr. Tübingen 1965, str. 266.

⁵ R. Rorty, *Essays on Heidegger and others. Philosophical papers*. Vol. 2. Cambridge University Press 1994, str. 173-175. Glej tudi R. Rorty, "The Unpatriotic Academy", *The New York Times*, Nedelja, 13. februar 1994, str. 15.

⁶ Glej R. Rorty, *Essays on Heidegger and others. Philosophical papers*. Vol. 2. Cambridge University Press 1994, str. 175-176.

⁷ Prav tam, str. 173.

⁸ V. Bělohradský, "Kapitalismus glasnost' a perestrojka teprve čeká" [Kapitalizem je čakal na glasnost in perestrojko], v: *Právo*, 6. november 1997, priloga Salon, str. 3.

vplivom nemških tovarnarjev še posebej v mejnih pokrajinah češkega prostora.⁹

Glede na te zgodovinske in politične razloge moramo problem narodne identitete proučiti s pomočjo poglobljene analize kategorije *tradicija*. Pri tem moramo uporabiti ne samo metode filozofske in zgodovinske refleksije, temveč moramo upoštevati tudi različne elemente sodobne sociologije in psihologije. Oče analitične psihologije Carl Gustav Jung je poudaril, da bolj ko je človek izpostavljen odtujevalnim mehanizmom modernega sveta, ki se ravna po načelu učinkovitosti, "večja je nevarnost, da se bo izgubil v enostranskosti in se odvrnil od zakonitosti in korenin lastne biti".¹⁰

Z ontološkega stališča je za človeško psihologijo med drugim značilen strah pred novostmi in vztrajanje v tradiciji. Če nekomu vsiljujemo nov način življenja, ki lahko uniči njegovo kulturno in narodno identiteto, se pravi naravne korenine njegovega življenja, se bo povsem naravno uprl takšnemu potujčevanju. Ta odpor je obrambni mehanizem, ki izraža skrite, življenjske in primarne sile človeškega bitja. Različne teorije družbene psihologije pravijo, da v tem primeru ne gre za ksenofobijo, temveč *neofobijo*, ki je naraven izraz kolektivne zavesti človeške skupnosti.

Tako imenovani "progresivni" ideali so abstraktni in manj naravni, ker terjajo opustitev tradicije. Resničen napredek v solidarnosti, človečnosti in sodelovanju med različnimi družbenimi in etničnimi skupinami lahko dosežemo samo z zavedanjem različnih kulturnih nasprotij: "Večje so razlike v zavesti, večja je nevarnost izgube korenin."¹¹

Tradicijo lahko razumemo kot zavest o kontekstu in kontinuiteti, kot komunikacijo namena in pomena. Lahko je tako negativna kot pozitivna. To je mogoče eden od razlogov za različne zadrege, nerazumevanje in spore. Vendar pa tradicije ne moremo preprosto prepovedati. Je protislovna, saj jo najdemo v različnih sodobnih družbeno kulturnih procesih. Možnosti za delovanje znotraj tradicije so ponavadi večje v pogojih osamitve različnih skupnosti, v zgodovinskih obdobjih, ko so bile te skupnosti v nevarnosti, in v razmerah zgodovinskih sprememb. Po drugi strani pa je sposobnost tradicije, da mlajšim generacijam preda izkušnje preteklosti, okrnjena z modernim načinom življenja, tehnološkim napredkom in materialno proizvodnjo, hitrejšim tempom sprememb, množičnimi mediji, modernizacijo šol in izobraževalnih dejavnosti, poenotenjem ter kompjuterizacijo kulture.

O vprašanih demokracije ne moremo razmišljati, ne da bi se prej poglobili v probleme tradicije in narodne identitete. Demokracija je zasnovana na odprtem dialogu, intenzivni komunikaciji, ki je ni brez povezav in stikov med ljudmi, govorečimi isti jezik. Ena od značilnosti nacionalne države je njena sposobnost med ljudmi spodbujati "pripadnost določeni kulturi, jeziku in načinu identifikacije".¹² Po drugi strani pa bi moralo biti vprašanje narodne identitete zasnovano izključno na soglasju zgodovinsko konkretne skupnosti, ki spoštuje načela demokracije, dialoga, strpnosti in *solidarnosti*.

Vprašanje solidarnosti sta s filozofskega stališča obravnavala že Platon in Aristotel. Aristotel v *Nikomahovi etiki* poudarja, da je za splošno blaginjo potrebna enotnost misli in src vseh pripadnikov civilne družbe. Vendar pa Aristotel poudarja tudi pomen po-

⁹ Glej članke v časopisih *Svoboda* (1867-1868, 1871-1873) in *Pravda* (1867) v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja. Za gospodarske probleme globalizma primerjaj R. B. Reich, *The Work of Nations (Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism)*. New York 1991. Češki prevod: R. B. Reich, *Dílo národů, Příprava na kapitalismus 21. století*. Prevedel M. Calda. Prostor Praha 1995. (Izšlo s pomočjo ameriške Information Agency.)

¹⁰ Glej K. Kerényi, C. G. Jung, *Věda o mytologii* [Věda o mitologii]. Založba Tomáš Janeček, Brno 1995, str. 86.

¹¹ Prav tam, str. 87.

¹² Glej V. Bělohradský, "Kapitalismus glasnost' a perestrojka teprve čeká" [Kapitalizem je čakal na glasnost in perestrojko], v: *Právo*, 6. november 1997, priloga Salon, str. 3.

sejne resničnosti posameznikov v civilni družbi. Čeprav je "posameznik odvisen od skupnosti, da bi lahko živel človeka vredno življenje", družba obstaja zaradi ljudi in ne obratno.¹³ V tem kontekstu Carlos Eduardo Maldonado poudarja, da "solidarnost ni zgolj bežen pojav, temveč predstavlja eno od temeljnih struktur človeškega bitja".¹⁴

Sedanja situacija terja razmislek o možnosti uporabe tega načela v razmerah nadvse zapletenega družbeno političnega položaja v Češki republiki. V sedemdesetih letih 20. stoletja je Jan Patočka kategorijo solidarnosti definiral kot stanje ganjenosti: "solidarnost ganjenih". Po Patočkovem pojmovanju živi susbitrat te vrste solidarnosti predstavljajo tisti, "ki so trpeli v zgodovinskih nasilnih spopadih in ki so jim bile odvzete pravice".¹⁵ Seveda je Patočka svoje mnenje oblikoval v posebni zgodovinski situaciji totalitarnega režima "realsocializma". Zato ta koncept solidarnosti kljub njegovi filozofski globini ni primeren za sedanjo demokratično družbo. Nov koncept solidarnosti zahteva podrobno analizo posebnosti sodobne češke družbe.

Gospodarske in politične probleme in nevarnost, da ustvarimo potrošniško in gospodarsko usmerjeno družbo, je mogoče ustrezno proučiti samo s poglobljeno analizo sodobnih oblik moči. Pri tem lahko uporabimo navdihujoče momente *sensus communis*, (common sense) ki ima svoje korenine v rimski kulturi in krščanski tradiciji, uporabili pa so ga tudi v Angliji, v obdobju posebnega kompromisa ali *modus vivendi* med zmagovalci in premaganci po tako imenovani *Glorious Revolution* (1688). Pojem *sensus communis* ("zdrava pamet") je s teoretičnega stališča definiral in podrobneje razčlenil angleški filozof Anthony Ashley Cooper, Grof Shaftesbury (1671-1713) kot posebno sposobnost prevzemanja obveznosti, čut za družbo, razumevanje in medsebojno soglasje: "Javni duh se lahko rodi samo iz čuta za družbo ali bratstvo vsega človeštva".¹⁶ Ta sposobnost konsenza, zasnovanega na "teoriji in udejanjanju človekovih pravic, solidarnosti in pomoči",¹⁷ je pomembnejša od abstraktnih pozivov k moralni preobrazbi.

Zgodovinske spremembe interpretacije Masarykovega koncepta narodne identitete nam nedvomno kažejo, da prihodnji izzivi nacionalizma izvirajo predvsem iz pomanjkanja strpnosti in resničnega ter globokega razumevanja mnenj drugih. Rešitev teh problemov moramo torej iskati v človekovi sposobnosti, da se vživi v predstavnike druge kulture, naroda ali družbene skupine in se zlije z njimi. Negovati moramo to človeško sposobnost, da bi lahko razumeli obzorje *Drugega*, njegove vrednote, družbene in duhovne potrebe in kulturne običaje in hkrati ohranili lastne navade. Epistemološki temelji naše solidarnosti in pomoči morajo vključevati dejavnosti, prakse, pravila in običaje različnih narodov in kultur sodobnega globaliziranega sveta.

¹³ Glej G. F. McLean, *Identity as Openness to Others*, str. 4. Glej tudi G. F. McLean: "Philosophy and Civil Society: Its Nature, Its Past and Its Future", v: *Civil Society and Social Reconstruction*. Urednik George F. McLean. The Council for Research in Values and Philosophy. Washington, D.C., str. 7-81, še posebej str. 11-17.

¹⁴ C. E. Maldonado, *Human Rights, Solidarity and Subsidiarity. Essays toward a Social Ontology*. Glavni urednik: G. McLean. The Council for Research in Values and Philosophy. Washington, D. C., str. 45.

¹⁵ Glej J. Patočka, *Kacířské eseje o filosofii dějin* [Heretični eseji o filozofiji zgodovine]. Academia, Praga 1990, str. 141.

¹⁶ A.A.C. Shaftesbury, *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times with a Collection of Letters*. Vol. 1. Basel 1790, str. 90. Glej tudi H. G. Gadamer, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. 2. Auflage. J.C.B. Mohr. Tübingen 1965, str. 20-24. Glej tudi J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. 2. Auflage. Neuwied am Rhein und Berlin 1965, str. 69-78.

¹⁷ C. E. Maldonado, *Human Rights, Solidarity and Subsidiarity. Essays toward a Social Ontology*. Glavni urednik: G. McLean. The Council for Research in Values and Philosophy. Washington, D. C., str. 14.